

УДК 001.12:124.5"199/201"

*Євген МАМЧУР, кандидат педагогічних наук,
старший викладач Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини*

ФЕНОМЕН ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У НАУКОВОМУ ВИМІРІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

*Yevgen MAMCHUR, candidate of pedagogical sciences,
senior lecturer of foreign languages chair of Uman State
Pedagogical University named Pavlo Tychyna*

PENOMENON OF VALUES AND VALUABLE ORIENTATIONS IN THE SCIENTIFIC MEASUREMENT OF THE END OF THE 20TH START OF THE 21TH CENTURY

У статті здійснено теоретичний аналіз сутності понять "цінності", "ціннісні орієнтації" як міждисциплінарного феномена в різних наукових аспектах: філософії, соціології, психології, педагогіці. З'ясовано, що цінності і ціннісні орієнтації як історичне явище визначаються інтересом епохи, впливають на пізнання і оцінку явищ, встановлюють норми взаємин між людьми, устрій суспільного життя.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, ціннісний підхід, формування цінностей особистості.

Annotation. In the article the theoretical analysis of the essence of the concepts of "values", "value orientations" as an interdisciplinary phenomenon in various scientific aspects of philosophy, sociology, psychology, and pedagogy is carried out. It is elucidated that values and value orientations as a historical phenomenon are determined by the interest of the era, affect the cognition and evaluation of phenomena, determine the norms of relations between people, the structure of social life.

Key words: value, value orientation, value approach, formation of personality values.

Мета: охарактеризувати сутність поняття "ціннісні орієнтації" як міждисциплінарного феномена; розкрити специфіку ціннісних орієнтацій в аспекті соціології, психології, педагогіки; з'ясувати ступінь розкриття сутності терміна "цінності" у сучас-

них педагогічних дослідженнях; висвітлити важливість ціннісного підходу в навчально-виховному процесі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Соціально-економічні умови, моральні й культурні пріоритети ХХІ ст. зумовлюють суттєві зміни в системі суспільних цінностей загалом і кожної окремої особистості зокрема, переосмисленні загальнолюдських і національних світоглядних позицій. Ці перетворення ставлять перед сучасною освітою важливі завдання, визначають компетентнісні переваги і стратегічні цілі. Саме тому нині важливим завданням постає проблема формування ціннісних орієнтацій конкретної людини – учня, студента, майбутнього вчителя.

На важливості окресленого питання наголошують чинні державні документи (Конституція України, Закон України "Про освіту", Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Концепція національно-патріотичного виховання молоді та Концепція гуманітаризації вищої освіти), у яких наскрізно проходить ідея формування загальнолюдських і національних духовних цінностей як пріоритетного напрямку державної політики щодо розвитку та функціонування освітньої системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання цінностей та ціннісних орієнтацій стало предметом досліджень багатьох учених, що працюють у галузі гуманітарних наук: філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології, унаслідок чого поняття "цінність" набуло статусу міждисциплінарного, що дає змогу різнобічно

осягнути цей термін.

Проблему цінностей і ціннісних орієнтацій учені порушували в різних аспектах: філософії (М. Боришевський, І. Зязюн, І. Кант, В. Огнев'юк та ін.), соціології (М. Вебер, О. Здравомислов, В. Ядов та ін.), психології (Б. Ананьєв, Г. Балл, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), педагогіці (Н. Волкова, І. Ісаєв, О. Коберник, Л. Коберник, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, Н. Ткачова та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки осмислення природи цінностей сягають античної пори. У нові часи категорія "цінності" найбільш ґрунтовно розроблена класичною німецькою філософією і введена в науковий обіг І. Кантом, котрий протиставив сферу моральності (свободи) сфері природи (необхідності), продемонструвавши відмінності в уявленнях про необхідне, цінності і норми, з одного боку, і уявлення про існуюче, світом речей з іншого боку [8, с. 261]. Нагромаджені знання з теорії цінностей стали підставою для виокремлення у філософії в кінці ХІХ – на початку ХХ століть спеціальної галузі – аксіології, що вивчає природу, структуру цінностей, їх взаємозв'язки. Детальний ретроспективний аналіз трансформації філософських уявлень про поняття "цінність" подає В. Огнев'юк у монографії, присвяченій цінностям освіти [10, с. 315–345].

Основи соціологічного аспекту вивчення цінностей заклав німецький соціолог М. Вебер [3], котрий відстоював думку, що головним, визначальним у суспільстві має бути не загаль-

не для всіх явище, тобто закон, а щось значуще. Критерієм значущого виступають цінності, тобто усвідомлені інтереси, які спричиняють важливість кожного предмета. У сфері інтересів можна оцінити предмет з точки зору добра або зла, істини або брехні, краси або потворності. Учений кваліфікував цінності явищем історичним і вважав, що вони визначаються якимось інтересом епохи. Зі зміною епохи втрачають свою силу і цінності, на зміну їм приходять цінності іншої епохи. Вони впливають не лише на пізнання та оцінку явищ, а й визначають норми взаємин людей, устрій суспільного життя.

У соціології цінності потрактовують як соціально-нормативні регулятори суспільного життя і поведінки людей, як фундаментальні норми – моральні, релігійні, законодавчо-правові та інші. У вітчизняній соціології дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій почалося із середини 60-х років ХХ століття, що ознаменовано виходом наукових праць А. Здравомислова, В. Ядова. Названі дослідники обґрунтували модель диспозиційної структури особистості. А. Здравомислов у цінностях істотним вважає ступінь вираження її духовного багатства. Цінності, на його думку, – це особливі продукти духовної діяльності людини, у ході якої певним чином перетворюються й демонструються соціальні властивості речей. Обидва вчені надавали великого значення розгляду цінностей особистості стосовно праці. Результати їхніх пошуків представлено ґрунтовно у статтях і монографіях [5, 17 та ін.].

На позначення сукупності цінностей, які обирають люди, соціологи послуговуються терміном "ціннісні орієнтації". Соціологія аналізує останні через характеристику соціальних якостей особистості, її ставлення до навколишнього світу, статус та роль у структурі суспільства.

У радянській науці даним поняттям послуговувався В. Ольшанський, котрий визначив ціннісні орієнтації як систему особистісних цінностей людини, детермінованих певними соціально-психологічними чинниками, тобто як один зі способів функціонування цінностей у свідомості індивідуума [11, с. 470–530]. Окреслену проблему в радянські часи розробляли відповідно до марксистської теорії цінностей, в основі якої була проблема підходу суб'єкта до об'єктивних матеріальних і духовних цінностей,

розглядаючи людину як творця і перетворювача суспільства. Значний внесок у розробку теорії ціннісних орієнтацій особистості внесли Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн.

Соціально-психологічний напрям розглядає цю категорію як елемент внутрішнього світу індивідуума, вказує на їх соціальну зумовленість. Соціальні психологи визначають ціннісні орієнтації як інструмент соціалізації особистості, адаптації до соціальних норм і вимог; трактують їх як систему соціальних установок, за допомогою яких індивід або група аналізує ситуацію та вибирає відповідний спосіб дії.

Вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій є предметом глибокого й різнобічного зацікавлення у психології. Вітчизняні та зарубіжні психологи обґрунтовують різні концепції, теорії, моделі та класифікації цінностей. У психології особистості питання цінностей і ціннісних орієнтацій подається стосовно мотиваційної, потребової сфер особистості у зв'язку з її соціалізацією, яка залежить як від зовнішніх соціальних, так і внутрішніх особистісних факторів. Крім того, у процесі соціалізації людина активно засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, установки, орієнтири. Психологія досліджує ціннісні орієнтації як елемент вищих мотиваційних структур життєдіяльності людини, їх засвоєння є результатом власної внутрішньої активності кожного індивіда (С. Рубінштейн [12], Л. Виготський [4], Л. Божович [2] та ін.).

Важливим напрямом наукових пошуків стало вивчення цінностей у проєкції на виховання людини, розгляд їхньої специфіки в педагогіці. Слушною, на наш погляд, є думка дослідника Н. Никандрова, який зауважив, що "коли ми виховуємо чи навчаємо, ми передаємо цінності" [9, с. 8]. На переконання Н. Ткачова, "специфіка ціннісної проблематики в царині педагогіки виявляється в її прикладному аспекті, її дослідження передбачає не лише визначення основних цінностей, що мають стати підґрунтям для здійснення навчально-виховного процесу, але й обґрунтуванням ефективних засобів забезпечення їх інтеріоризації суб'єктами цього процесу, пошуку ефективних засобів їх трансляції молоді, формування в кожній особі її персональної системи цінностей" [16, с. 432].

Вивчення цінностей стало одним

із напрямів досліджень у радянській педагогіці. Аксиологічні пріоритети загальної освіти були розкриті у працях Л. Архангельського [1], І. Ісаєва [7] та інших. Учені досліджували історію становлення педагогічної аксіології, що розглядала освіту, навчання та виховання, педагогічну діяльність як основні загальнолюдські цінності. Класичними для теорії цінностей у педагогіці виявились роботи В. Сластьоніна. Так, у праці "Введение в педагогическую аксиологию" дослідник характеризує теоретико-методологічні основи педагогічної аксіології, фактори становлення і розвитку педагогічної аксіології, розкриває сутність поняття "ціннісна свідомість", "ціннісна установка", "ціннісні орієнтації". Учений обстоює ідею про цінність самої освіти й акцентує на тому, що освіта – це не цілеспрямований процес оволодіння знаннями, уміннями і навичками, а те, що робить людину людиною [14, с. 99]. Нині у проєкції компетентісно спрямованої освіти така позиція є слушною.

Зміни в суспільно-політичному житті зумовлюють постійну актуальність розробки проблеми цінностей. З часу здобуття Україною незалежності, побудови демократичного суспільства постала необхідність перегляду цінностей та зміни вектора ціннісних орієнтацій, що знайшло відображення у сфері гуманітарних досліджень. Теоретико-методологічні основи педагогічної аксіології обґрунтовано в працях українських учених І. Беха, О. Вишневського, І. Зязюна, В. Кременя, В. Огнев'юка, О. Савченко, О. Сухомлинської та інших.

О. Сухомлинська здійснила аналітичний огляд наукових розробок українських дослідників, присвячених цінностям у вихованні дітей та молоді. Вона зауважує, що проблеми цінностей набули статусу першочергових, актуальних через те, що сучасна система освіти і виховання в Україні перейшла на нову парадигму виховання, у центрі якої особистість в усіх її зв'язках і опосередкуваннях. Ціннісний підхід, наголошує О. Сухомлинська, виступає найпріоритетнішою виховною проблемою [15, с. 105–106]. Важливим напрямом педагогічних досліджень проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій учена вважає питання громадянського виховання, у якому національні цінності посідають одне з чільних місць, бо формування громадянина України є актуальним і вимагає невідкладного розв'язання;

питання родинного виховання, що витікають із вивчення проблем цінності природи й людського життя. О. Сухомлинська підкреслює, що переважна більшість дослідників убачає у цінностях феномен суспільного буття та суспільного ідеалу саме в особистісній формі, тобто на рівні індивіда, індивідуального; великий інтерес викликає процес формування цінностей у підлітків та шкільної молоді, студентів.

Після проведення конференції, де були обговорені питання виховання цінностей, українські педагоги доходять висновку, що найважливіше – це усвідомити необхідність формування нових ціннісних орієнтацій, нових ціннісних ідеалів, ціннісного світогляду тих, хто житиме у XXI столітті. Загальноприйнятою думкою серед педагогів є думка про те, що виховання на основі цінностей – це провідний шлях формування особистості, її духовного світу. О. Сухомлинська здійснила також ретроспективний аналіз системи цінностей та ціннісних орієнтацій у різні періоди функціонування шкільництва в Україні. Аналізуючи період від початку її незалежності, дослідниця зазначає, що розбудова нового шкільництва зумовила формування національних ціннісних орієнтацій, національної свідомості та самосвідомості як цінності; до ціннісних орієнтацій освіти входять демократизм, гуманізм, духовність, відкритість світові, прилучення до загальнолюдських цінностей. Цінності, ціннісні орієнтації необхідні для педагогів не лише своїм конкретним змістом, а й як засіб існування моральності – форми свідомості й особливого типу взаємин, стосунків.

Таким чином, можемо констатувати, що вивчення феномена цінностей та ціннісних орієнтацій має давню історію. Доробок вітчизняних та зарубіжних учених представлений фундаментальними працями, що стали класичними і є базою для подальших досліджень, розвитку теорії цінностей.

Незважаючи на значні здобутки у сфері вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій, феномен цих явищ продовжує бути предметом постійного зацікавлення вчених, про що свідчать чимало статей і дисертаційних досліджень, де в рамках ціннісної проблематики поглиблено описано її певний вузлий аспект.

Насамперед, вкажемо на праці, у яких висвітлено загальні питання цінностей та суміжних із ними понять.

У цих доробках систематизовані різні наукові підходи до потрактування цих явищ, поточено дефініції, робляться спроби розвинути теорію цінностей.

Осмилення різних наукових підходів до розкриття сутності понять "цінності" та "ціннісні орієнтації" представлено у працях Н. Ткачової. Стверджуючи, що аксіологічні детермінанти професійної підготовки майбутніх учителів включають дві групи цінностей: освітні та професійні, дослідниця розкриває зміст і специфіку їх формування в сучасних студентів, визначає найбільш значущі для них, аналізує власний досвід викладацької діяльності в даному напрямі, окреслює основні шляхи впровадження названих аксіологічних домінант у процес професійної підготовки майбутніх учителів [16, с. 259–266]. У зв'язку з цим Н. Ткачова констатує, що після проголошення Україною незалежності розпочався процес утілення важливих демократичних перетворень, значним чином зросла соціальна активність пересічних громадян. Водночас нею акцентується увага на необхідності чітко усвідомлювати, що різноманітні суперечливі тенденції, які виявляються на теперішньому перехідному етапі розвитку українського суспільства, дуже неоднозначно впливають на свідомість людей, особливо молоді. У таких складних соціальних умовах значно зростає роль ціннісних орієнтацій особистості як своєрідного вектора, який визначає загальний напрям соціальної поведінки та зумовлює вибір конкретних варіантів дій і вчинків [16, с. 260].

Аналізує та обґрунтовує зміст поняття цінність А. Сікалок [13] і розглядає теорію цінностей та концепцію морального позитивізму, визначає відмінності між концепціями цінностей у філософії, акцентує на проблемі формування й вибору цінностей у педагогіці, а також формулює авторське визначення дефініції "цінність" як реального поняття про об'єкт, відображений, усвідомлений і оцінений суб'єктом у процесі оволодіння моральними знаннями та практичним досвідом у сфері моральної свідомості суспільства. Особливими якостями цінностей вважає змінність і постійність.

У дослідженнях учених зроблено спробу моделювання становлення цінностей особистості у просторі соціалізації через парадигму соціального простору теорії Бурдьє. Ураховуючи той факт, що категорія

"цінність" є спільною для філософії, соціології, психології та інших гуманітарних і соціальних наук, ми погоджуємося з думкою дослідниці, що єдиного визначення аналізованого поняття немає і бути не може, адже кожна наука досліджує специфічний для неї аспект цінностей і ціннісних орієнтацій. Сутність окреслених термінів розкриває Ю. Іванова і визначає цінності, яким сьогодні надається перевага і на основі яких формуються ціннісні орієнтації сучасної молоді в Україні [6, с. 14–17]. Ми суголосні з позицією автора про те, що у процесі здобуття вищої освіти студенти не лише мають осягнути певні знання та виробити фахові вміння й навички, але і сформувати ціннісні орієнтації, властиві певній професії.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, у науковій літературі широко й різнобічно висвітлено питання, пов'язані з цінностями та ціннісними орієнтаціями. Результати досліджень викладено в монографіях, навчальних підручниках і посібниках, більш вузькі питання у загальній проблематиці цінностей стають предметом розгляду у статтях та дисертаціях. Подальшого дослідження потребують питання формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів іноземної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Архангельский Л. М.* Ценностные ориентации и нравственное развитие личности / Л. М. Архангельский. – Москва: Знание, 1978. – 64 с.
2. *Божович Л. И.* Психологическое развитие школьника и его воспитание / Л. И. Божович. – Москва: Знание, 1979. – 96 с.
3. *Вебер М.* Избранные произведения: [пер. нем.] / М. Вебер. – Москва: Прогресс, 1990. – 808 с.
4. *Выготский Л. С.* Психология развития человека / Л. С. Выготский. – Москва: Смысл: ЭКСМО, 2005. – 1136 с.
5. *Здравомислов А. Г.* Потребности, интересы, ценности / А. Г. Здравомислов. – Москва: Политиздат, 1986. – 223 с.
6. *Іванова Ю.* Формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх соціальних педагогів / Ю. Іванова // Рідна школа. – 2011. – № 7. – С. 14–17.
7. *Исаев И.* Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И. Исаев. – Москва: Академия, 2002.

– 224 с.

8. Кант И. Сочинения: в 6 т. / И. Кант. – Москва: Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – 544 с.

9. Никандров Н. Д. Ценности как основа целей воспитания / Н. Д. Никандров // Педагогика. – 1998. – № 3. – С. 3–10.

10. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – Київ: Знання України, 2003. – 450 с.

11. Ольшанский Д. В. Политико-психологический словарь / Д. В. Ольшанский. – Москва: Академический Проект, 2002. – 576 с.

12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 720 с.

13. Сікалюк А. І. Аналіз сутності поняття "цінність" у теоретичних наукових джерелах / А. І. Сікалюк // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. – № 1 (35). – С. 410–416.

14. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию: [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед.] / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. – Москва: Академия, 2003. – 192 с.

15. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблем / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 107–111.

16. Ткачова Н. До питання формування ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів / Н. Ткачова // Вісник Львівського ун-ту. –

Серія: Педагогічна. – Львів, 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 259–266.

17. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: диспозиционная концепция. – [2-е расширенное изд.] / В. А. Ядов. – Москва: ЦСПиМ, 2013. – 375 с.

REFERENCES

1. Arhangel'skiy L.M., Tsennosnyie orientatsiyi i нравstvennoye razvitiye lichnosti. Moskva: Znaniye, 1978. 64 s.

2. Bozhovich L.I., Slavina Psihologicheskoye pazvitiye shkolkni I yego vospitaniye. Moskva: Znaniye, 1976. 96 s.

3. Veber M. Izbrannyye proizvedeniya: per. nem. Moskva: Progress, 1990, 808 s.

4. Vyhotskiy L.S. Psihologiya pazvitiya cheloveka. Moskva: Smysl: EKSMO, 2005. 1136 s.

5. Zdravomyslov A.G. Potrebnosti, interesy, tsennosti. Moskva: Politizdat, 1986. 223 s.

6. Ivanova Y. Formuvannya tsinnisnyh orientatsiy studentiv - maibutnih sotsialnyh pedagogiv. Ridna shkola. 2011. №7. S. 14-17.

7. Isayev I. Professionalno-pedagogicheskaya kultura prepodovatelya. Moskva: Akademiya, 2002. 224 s.

8. Kant I. Sochineniya: v 6 t. Moskva: Mysl, 1965. T. 4, ch. 1. 544 s.

9. Nikandrow N.D. Tsennosti kak osnova tselei vospitaniya. Pedagogika.

1998. №3. S. 3-10.

10. Ognevyuk V.O. Osvita v systemi tsinnostei stalogo lud'skogo rozvytku. Kyiv: Znannya Ukrainy, 2003. 450 s.

11. Olshanskiy D.V. Politiko-psychologicheskyy slovar. Moskva: Akademicheskyy Proekt, 2002. 576 s.

12. Rubinshtein S.L. Osnovy obschei psyhologii. Sankt-Peterburg: Piter, 1999. 720 s.

13. Sikaluk A.I. Analiz sutnosti ponyattya "tsinnist" u teoretychnykh naukoykh dzherelah. Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tehnologiyi. Sumy: SumDPU im. A.S.Makarenke, 2014. № 1 (35). S. 410-416.

14. Slastyonin V.A., Chyzhakova G.I. Vvedeniye v pedagogicheskuyu aksiologiyu: ucheb. posob. dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zaved. Moskva: Akademiya, 2003. 192 s.

15. Sukhomlynska O.V. Tsinnosti u vykhovanni ditei ta molodi: stan rozroblennya problem. O.V. Sukhomlynska. Pedagogika i psyhologiya. 1997. №1. S. 107-111.

16. Tkachova N. Do pytannya formuvannya tsinnisnyh orientatsii u studentiv vyschyh navchalnykh zakladiv. Visnyk Lvivskogo un-tu. Seriya: Pedagogichna. Lviv, 2006. Vyp. 21, ch. 1. S. 259-266.

17. Yadow V.A. Samoregulyatsiya i prognozirovaniye sotsialnogo povedeniya lichnosti: dispozitsonnaya kontseptsiya. 2-e rasshyrennoye izd. Moskva: TsSPiM, 2013. 275 s.

Стаття надійшла 5.11.2018 р.